

Kollár Dávid

A környezetvédelem és a posztmaterializmus szelleme

Absztrakt: Írásomban először amellet érvelek, hogy a környezetvédelem és a klímaváltozás kérdése a 2019-es évben sosem látott jelentőségre tett szert. Állításomat több adatbázis révén próbálom megerősíteni. Ezt követően pedig azt vizsgálom meg – egyrészt többváltozós statisztikai eljárások segítségével, másrészt pedig teoretikus alapokon –, hogy melyek azok a hatótényezők, amelyek a környezetvédelem fontosságának felértékelődését elősegítették. Eredményeim szerint a stabil gazdasági környezet lehetővé tette a posztmaterialis értékek – az autonómia, a tolerancia, az autenticitás iránti igény – előretörését, amelyek erős affinitásban (Weber) állnak a környezetvédelem „ügyével”. Ezeket a mozgásokat pedig tovább erősítette, hogy a környezetvédelem ügye könnyen kapcsolatba hozható az uralkodó politikai ideológiákkal.

Kulcsszavak: környezetvédelem, klímaváltozás, növekedés, posztmaterializáció, értékek, affinitás

Bevezetés

A környezetvédelem kérdése az 1960-as, 70-es években vált a közgondolkodás – ezzel együtt pedig a politikai szféra – meghatározó témájává (vö. Dauvergne 2009). Ennek hátterében részben az ipari tevékenységek – mindanapi életvitelt is veszélyeztető – környezetkárosító hatásai álltak (Carson 1962; Antal Z. 2016) részben pedig annak a mozgalmi kultúrának a felemelkedése, amelyet a hippy-, feminista és békemozgalmak fémjeleztek. A környezetvédelem kérdése aztán a 80-as években – részben a „globális kockázatok” (vö. Beck 1992 [1986]) növekvő hatására – még hangsúlyosabbá vált. A 2000-es évektől fogva pedig a legmaghatározóbb – politikai – kérdések döntő hányada a környezetvédelem – és a klímaváltozás – problémájához kapcsolódva bontakozik ki (Antal 2014). Ezzel párhuzamosan – az 1972-es Stockholmi konferenciától kezdve az 1997-es Kiotói megállapodáson át a 2016-os Párizsi megállapodásig – egyre inkább intézményesültté és szerződésben rögzítetté váltak azok a törekvések, amelyek a környezetszennyezés visszaszorítását és a globális felmelegedés megállítását tűzték ki célul.

Bár a környezetvédelem és a klímaváltozás kérdésköre a 21. század egyik leghangsúlyosabb kérdésévé vált, a környezeti mozgalmaknak mindezidáig nem sikerült olyan átfogó eredményeket elérniük, amelyek a különböző társadalmi alrendszerek összehangolt változásait eredményeznék (vö. Bognár 2020). Az elmúlt években azonban a klímaváltozás (és ezzel együtt a környezetvédelem) „mémjei” (Dawkins 1998 [1976]) „sosem látott erővel” törtek be a médiaterbe és a nyilvánosság különböző szféráiba, aminek hatására az életvitel és világpercepció szerkezetei is alapvető változásokon mentek keresztül. Ezt az állítást írásomban három lépésben fogom megvizsgálni. Elsőként több különböző adatbázis segítségével megpróbálom igazolni, hogy a környezetvédelem kérdése 2019-re valóban döntő jelentőségűvé vált. Ezt követően először empirikus, majd pedig teoretikus alapokra támaszkodva próbálom felderíteni, hogy melyek azok a hatótényezők, amelyek a környezetvédelem fontosságának felértékelődését elősegítették. Végezetül pedig, dolgozatom zárásaképpen, a korábban bemutatott mintázatokat árnyalva kétszintű lineáris regressziós modell segítségével megpróbálom feltárni a környezetvédelem, értékrendszer és politikai preferenciák közötti kapcsolódási struktúráját.

A környezetvédelem felemelkedése

A környezetvédelem jelentőségének felértékelődését bár önmagában nem igazolja, de megerősíti az Eurobarometer 2019-es őszi kutatása, amely szerint: „bár 2018-ban két ország kivételével az összes ország az EU legfontosabb problémájának a bevándorlást tartotta (2018: 40%, 2019: 34%) 2019-re az országok közel felénél az éghajlatváltozás problémája nagyobb hangsúlyt kap (2018: 16%, 2019 35%) (Eurobarometer 2019: 6).¹ Ezzel összhangban az uniós források allokációja kapcsán is elmondható, hogy a „tagállomok tagjai, illetve a magyaroknak is egyre növekvő része (2019: tavasz 9%, 2019 ősz: 12%) költené az uniós forrásokat klímával és környezetvédelemmel kapcsolatos ügyekre” (Eurobarometer 2019: 10). Valamivel árnyaltabb

---

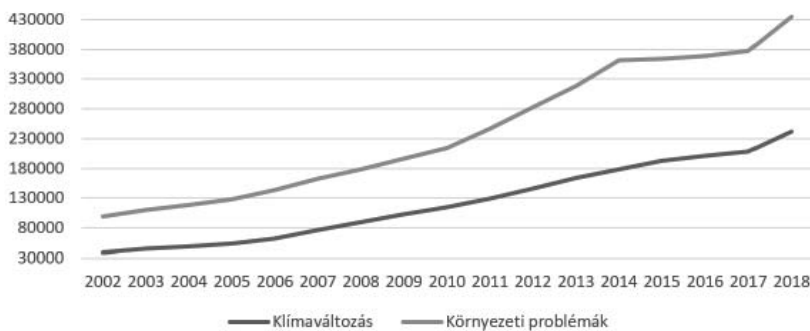
¹ Érdeemes továbbá megemlíteni, hogy a bevándorlást követően a magyarok is az éghajlatváltozást tekintik az Unió legnagyobb problémájának

eredményeket rögzíthetünk, ha nem az EU, hanem az adott ország legnagyobbként vélt problémája kerül a középpontban. Az uniós tagállamokra vonatkozó adatok alapján a környezetvédelem kérdése az egészségügy után a második legfontosabb, az euróövezet országai esetén pedig a munkanélküliség előzi meg. A nem az euróövezethez tartozó országok esetében pedig harmadik az egészségügy helyzetét és az emelkedő árakat követően. Az egyes országok kontextusában vizsgálva elmondható, hogy a 28 uniós ország közül négyben – Dániában, Németországban, Hollandiában és Ausztriában – tartja a többség a legfontosabb lokális problémának a környezetvédelem kérdését. Belgiumban, Luxemburgban, Máltán, Finnországban és Svédországban a második legfontosabbnak, Franciaországban és a kutatás idején még az unióhoz tartozó Egyesült Királyságban a harmadiknak, Lengyelországban és Írországban pedig a negyediknek. Legkevésbé Litvániában (12), Görögországban (11), Lettországban (11), Horvátországban (11), Portugáliában (10), Bulgáriában (9) és Magyarországon (9)² tekintik a legfontosabb helyi kérdésnek a környezetvédelem és klímaváltozás problematikáját.

Mindezek alapján két állítást fogalmazhatunk meg: egyrészt míg alapvetően konszenzus van abban, hogy a klímaváltozás az unió egyik (első vagy második) legfontosabb problémája, addig országspecifikusan már erőteljesebb szóródásokat figyelhetünk meg. Ezeket a differenciákat alapvetően az egyes országok gazdasági-társadalmi és intézményi fejlettsége magyarázza, vagyis azokban az országokban, amelyekben az intézményi hálózat hatékonyabban működik, a környezetvédelem problémaköre hangsúlyosabban jelenik meg a lokális problématerben. Mindazonáltal globális szinten vizsgálva a „kevésbé fejlett” országokban is a környezetvédelem kérdését tartják (az egyik) legfontosabb problémának, amely ráadásul – a longitudinális vizsgálatok alapján – egyre meghatározóbbá válik.

A környezetvédelem és klímaváltozás kérdésének felértékelődését, egyre hangsúlyosabbá válását a vonatkozó témában született tudományos cikkek számának változásán keresztül is nyomon követhetjük. Ennek bemutatásához az EBSCO adatbázisát használtam fel és a klímaváltozás (*climate change*) és környezeti problémák (*environmental issues*) keresőszavak alapján az indexált lektorált (*peer reviewed*) tanulmányok számának időbeli változását vizsgáltam meg.

1. ábra. Tudományos cikkek klímaváltozás és környezeti problémák témakörében

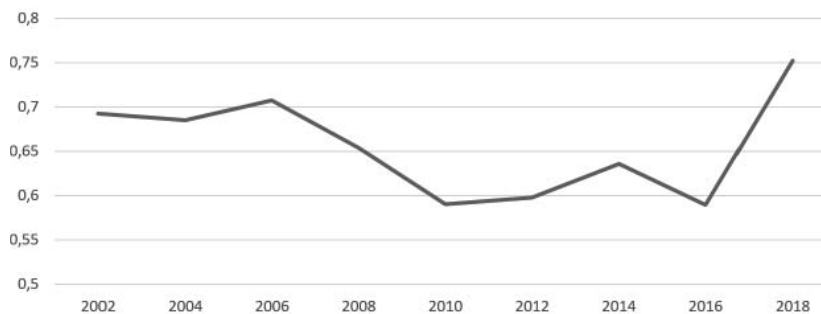
Forrás: EBSCO

² Magyarország esetében a sorrend a következőképpen alakul: 1. Egészségügy (42%), 2. Növekvő árak/infláció (29%), 3. Gazdasági helyzet (17%), 4. Nyugdíjak (16%), 5. Migráció (14%), 6. Munkanélküliség (14%), 7. Oktatási rendszer (11%), 8. Államadósság (11%), 9. Környezetvédelem, klíma- és energiaproblémák (10%), 10. Lakhatás (10%), 11. Terrorizmus (7%), 12. Bűnözés (7%), 13. Adózás (5%).

A klímaváltozás kérdését tematizáló tanulmányok számának alakulása 2002 és 2017 között lineáris,³ majd 2018-ban⁴ még határozottabb növekedést mutat. Explicit módon kifejezve: a 2002 és 2017 közötti időszakra felírt lineáris függvény becsléséhez képest húszszerrel több tudományos publikáció született a klímaváltozás témájában 2018-ban, amit a korábbi növekedésre felírt függvény csak a 2020-as évben ért volna el. Hasonló tendenciák rajzolódnak ki a környezeti problémák kapcsán is, bár ebben az esetben a 2018-as inflexiós pontot egy 2014 óta tartó erős stagnálás előzi meg. Mindezek alapján elmondható, hogy a tudományos szféra számára is kifejezetten perspektivikussá, a korábbinál lényegesen érdekesebbé vált a klímaváltozás és környezetvédelem kérdése az elmúlt egy-két évben. Bizonyos értelemben jelen *Replika*-szám is ennek a tendenciának egy sajátos szimptomája.

Ezeket az eredményeket – amelyek olvasatom szerint részben megerősítik, hogy a környezetvédelem és klímaváltozás kérdése egyre inkább a kulturális szféra gravitációs centrumává válik – jól árnyalja, ha a környezet mint érték fontosságának időbeli változását vizsgáljuk. Erre kiválóan alkalmasak az ESS (European Social Survey) adatai, hiszen 2002 óta vizsgálják az európai országok értékrendbeli⁵ sajátosságait.⁶

2. ábra. Környezet értékének alakulása 12 európai ország esetén⁷ (Centrírozott értékek⁸)

Forrás: ESS 1–9. hullám

3 Ennek háttérben pusztán a lektorált és indexált tanulmányok számának általános – lineáris – növekedése áll.

4 A 2019-es tanulmányok egy része még nem jelent meg, éppen ezért az adatokat az utolsó „lezárt” évig vizsgáltam.

5 Az ESS-ben az értékrendi jellemzőket Shalom Schwartz 21 itemes kérdőíve révén mérik. A vizsgált értékek a következők: kreativitás, gazdagság, egyenlőség, képesség megmutatása, biztonság, új dolgok, szabálykövetés, megérteni más embereket, visszafogottság, hedonizmus, szabadság, törődés, siker, erős kormány, izgalmas élet, helyes viselkedés, tisztelet, lojalitás, természet, tradíciók, szórakozás.

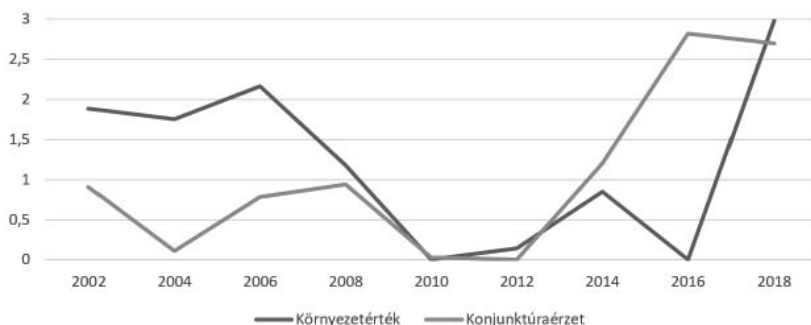
6 Az utolsó, 2018-as ESS-hullám adatfelvétele lényegében minden vizsgált ország esetén 2019-ben ért végett. https://www.europeansocialsurvey.org/data/deviations_9.html

7 A trendvonal 12 európai ország átlagát mutatja. Az elemzésbe azok az országok kerültek be, amelyek minden ESS-hullámban szerepeltek. Az országok a következők: Belgium, Svájc, Csehország, Németország, Finnország, Franciaország, Egyesült Királyság, Magyarország, Írország, Hollandia, Norvégia, Lengyelország.

8 Annak érdekében, hogy az értékek relatív fontosságát tudjuk vizsgálni, a változókon ipszatív transzformációt végeztünk. „A fogalmat Catell vezette be (a ipse = ő maga, latinul) egy változóhalmaz értékeinek a megfigyelési egységek átlagaihoz történő centrírozására. Az ipszatív transzformációt Horst jobb oldali centrírozásnak nevezte, megkülönböztetve a változó normatív transzformálásától, amikor a változókat saját átlagukhoz centrírozzuk, amit bal oldali centrírozásnak nevezett” (Füstös és Kozjek 2017: 136).

A környezet értékének időbeli alakulását áttekintve két markáns megállapítást tehetünk, egyrészt a környezet értékének fontossága 2006 és 2010 között erőteljesen visszaesett, másrészt viszont 2016 és 2018 között erőteljes növekedés volt megfigyelhető, amely végpontját tekintve a 2008 előtti preferenciaszintet is felülmúlta. E tendenciák mögött két jól megragadható látens hatást feltételezhetünk.

3. ábra. A környezetérték fontossága és a konjunktúraérzet⁹ alakulása 12 európai ország esetén (Standardizált értékek nullához igazítva)

Forrás ESS 2002–2018

Egyrészt a 2008–2012 közötti időszakok értékstruktúrájának változását markánsan meghatározhatta a gazdasági válság, amelynek hatására a posztmaterális jellegű értékek helyett a materiális természetű értékek (például a biztonság) váltak hangsúlyosabbá (vö. Sortheix, Parker, Lechner és Schwartz 2019; Zenovitz és Kollár D. 2020). 2012-t követően aztán az európai gazdaság erőteljesen növekvő pályára állt, ami a konjunktúraérzet pozitív változásaival járt együtt. 2016-ban az enyhe növekedést a (párizsi) terrortámadások és a migrációs válság törte meg, ami lényegében konzerválta/visszahozta a 2008–2010-es gazdasági válság pszichológiai hatásait. Vagyis a gazdasági válság által generált inflexió pont (Grove 1998) a materiális értékek relatív fontosságának növekedését eredményezte, a terrortámadások és migrációs válság, illetve az azt tematizáló médiadiskurzus pedig a gazdasági konjunktúra – a gazdasági környezet egyensúlyi állapota – ellenére konzerválta azt (Zenovitz és Kollár D. 2020). A tovább fokozódó gazdasági növekedés, a konjunktúraérzet javulása és a migrációs válság intenzitásának enyhülése viszont erőteljes „posztmaterializációs” tendenciát eredményezett, aminek hatására a környezet mint érték fontossága radikálisan növekedett. Másrészt viszont a gazdasági hatásoktól mintegy függetlenül a környezet fontosságának növekedése egyfajta globális értékváltozás körvonalait is rögzíti, amit igazol, hogy a környezet értékének jelentősége relatíve nőtt a többi értékhez képest.

Ennek az értékváltozásnak a vizsgálatát két lépésben végeztem el. Egyrészt megvizsgáltam a 2010 és 2016 – a gazdasági konjunktúra növekedésének két szélső értéke – közötti értékváltozásokat. Majd második lépésben megnéztem, hogy milyen további elmozdulások következtek be 2016 és 2018 között.

⁹ Melyik leírás közelíti meg leginkább az Önök háztartásának jelenlegi jövedelmi helyzetét? 1. kényelmesen megélünk a jelenlegi jövedelmünkkel; 2. kijövünk a jelenlegi jövedelmünkkel; 3. nehezen élünk meg a jelenlegi jövedelmünkkel; 4. nagyon nehezen élünk meg a jelenlegi jövedelmünkkel.

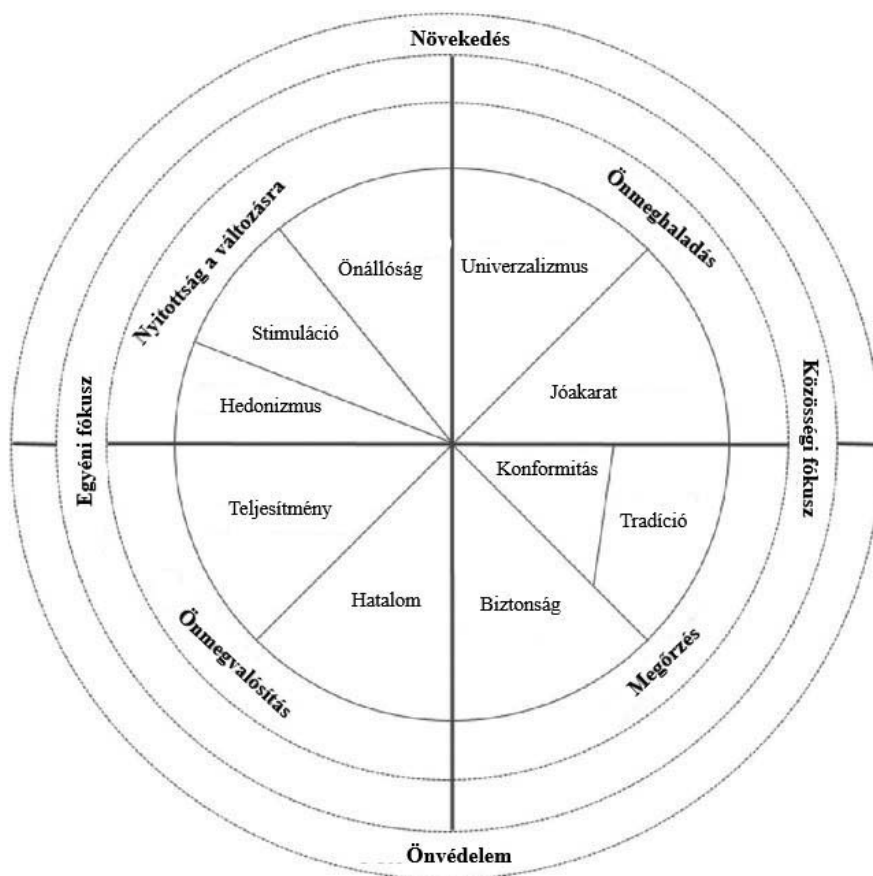
4. ábra. Értékváltozás 2010 és 2016, illetve 2016 és 2018 között

	Értékváltozás 2010–2016	Értékváltozás 2016–2018
Kreativitás	0,04	-0,07
Gazdagság	-0,08	-0,04
Egyenlőség	-0,11	0,02
Képesség megmutatása	-0,06	-0,02
Biztonság	-0,03	-0,01
Új dolgok	0,00	-0,04
Szabálykövetés	-0,09	-0,01
Megérteni más embereket	0,08	0,02
Visszafogottság	0,09	0,01
Hedonizmus	0,03	-0,04
Szabadság	0,06	-0,04
Törődés	0,06	0,03
Siker	-0,06	-0,02
Erős kormány	0,01	0,02
Izgalmas élet	0,07	-0,01
Helyes viselkedés	-0,06	0,00
Tisztelet	-0,04	-0,02
Lojalitás	0,03	0,03
Természet	0,00	0,16
Tradíciók	-0,03	0,01
Szórakozás	0,09	0,01

Forrás: ESS 2002–2018.

A növekvő gazdasági konjunktúraérzet hatása – a felvetésekkel összhangban – jól kivehető az értékrendszer struktúrájának változásaiból. A 2010-es évhez viszonyítva szignifikánsan megnőtt a kreativitás, megértés, visszafogottság, szabadság, törődés, izgalmas élet, szórakozás és a hedonizmus, lojalitás fontossága, visszaesett viszont a gazdagság, a szabálykövetés, az egyenlőség, az elismerés, a siker, a helyes viselkedés, a tisztelet és a biztonság jelentősége. Vagyis a gazdasági konjunktúra – vagy a gazdasági környezet egyensúlyi állapotba való visszatéréseinek – hatására a vizsgált országok értékrendszere erős posztmaterializációs tendenciákat mutat, aminek során a modernitás – szabálykövetésre és egyéni sikerekre épülő – „fordista” értékei mellé és mindinkább helyébe a posztmodernitás – toleranciát és az autonóm önkifejezést középpontba állító – értékei kerülnek (vö. Kollár D. 2019b).

5. ábra. Shalom Schwartz értékmodellje

Forrás: Rudnev, Maksim, Vladimir Magun és Shalom Schwartz (2018); a magyar változat saját szerkesztés

Ez a mozgás Schwartz értékelméletének kontextusában is jól modellálható. Schwartz a 21 értéket először 10 értékindikátorba,¹⁰ majd 4 emergens értékregióba sorolta: önmeghaladás (*self-transcendence*), nyitottság a változásra (*openness to change*), önmegvalósítás (*self-enhancement*) és megőrzés (*conservation*). Az értékek és hozzájuk hasonlóan az értékdimenziók között is egyfajta kapcsolódási struktúrát feltételezhetünk (Schwartz 2012). Az önmegvalósítás és az önmeghaladás értékregiója adja az egyéniségfókuszú, az önmeghaladás és megőrzés értékregiója pedig a közösségfókuszú értékeket. A változásra való nyitottság és az

¹⁰ Az értékindikátorok az alábbi értékekre utalnak. *Univerzalizmus*: természet, egyenlőség és megérteni más embereket. *Jóakarat*: lojalitás, törődés. *Konformitás*: helyes viselkedés, szabálykövetés. *Tradicció*: tradíciók, visszafogottság. *Biztonság*: biztonság, erős kormány. *Hatalom*: gazdagság, tisztelet. *Teljesítmény*: siker, képesség megmutatása. *Hedonizmus*: hedonizmus, szórakozás. *Stimuláció*: új dolgok, izgalmas élet. *Önállóság*: kreativitás és szabadság.

önmeghaladás dimenziója a növekedés, az önmegvalósítás, a megőrzés dimenziója pedig az önvédelem értékeit rajzolják körül. Ennek alapján elmondható, hogy a – 2010 és 2016 közötti – gazdasági konjunktúra hatására a növekedés értékszférájába eső értékek fontossága nőtt, az önvédelem szférájába eső értékek jelentősége csökkent. 2018-ban aztán ebbe a posztmaterializált értékterbe tör be a környezet értéke, amellyel szimmetrikusan – ámbár jóval kisebb mértékben – tovább növekedtek a megértés, a törődés és a lojalitás transzcendens veretű értékei is. Az egyfajta maslow-i modellt követő tendenciák ellenmozgásaként pedig tovább csökkent a gazdagság, az új dolgok megélése, az elismerés, a biztonság, a szabálykövetés, a siker és a tisztelet értékének fontossága. Mindemelett – a 2010–2016-os tendenciákkal szemben – csökkent a kreativitás, a hedonizmus és a szabadság értékének jelentősége is, ami a posztmaterialis értékszféra belső súlyponteltolódását modellálhatja.

Mind ezek alapján egyrészt felvethetjük, hogy a létviszonyok, a materiális környezet gyors változása (a gazdaság válsága) jellemzően lenyomatot képez az értékrendszeren (vö. Weber 2007 [1915–1919]; Füstös és Szakolczai 1998), vagyis a gazdasági helyzet és a konjunktúraérzet romlása kölcsönhatásban áll az értékrendszer materializációjával, a gazdasági fejlődés és a konjunktúraérzet javulása pedig jellemzően az értékek posztmaterializációjával jár együtt (Inglehart és Abramson 1994; Sortheix, Parker, Lechner és Schwartz 2019). Másrészt azonban azokat a hatásmechanismusokat, amelyek a környezet mint érték többi értékhez viszonyított ugrásszerű relatív növekedését meghatározzák, más értékrendbeli peremfeltételek is alakítják. Az eredmények az sugallják, hogy a 2010 és 2016 közötti posztmaterializációs mozgások – amiket részben a gazdasági környezet stabilitása „alapoz” meg – mintegy kiépítették azt a szociokulturális, pszichológiai környezetet, amelyben aztán a környezet értéke virulens módon tudott terjedni.

A gazdasági növekedés és a posztmaterializáció esete a környezetvédelemmel

Felmerül persze a kérdés, hogy a kedvező gazdasági környezetben miért ezek az értékek lesznek meghatározók, és ezek az értékek miért és hogyan segítik elő a környezet értékének hangsúlyosabbá válását. A következőkben erre a kérdésre próbálok választ adni. A gazdasági fejlődés és az értékstruktúra közötti kapcsolat empirikusan megtámogatott vizsgálatához Ronald Inglehart és Christian Welzel munkái jó alapot nyújtanak. A „néma forradalom” mára már klasszikussá vált ingleharti hipotézise szerint az értékek posztmaterializációja két hullámban valósult meg. Első lépésben az ipari társadalmak sajátságai lehetővé tették az erőforrások mobilizációját, az alapvető létfenntartási szükségletek kielégítését és a demokrácia, illetve a demokratikus intézmények kiépítését. Ezt követően pedig – hála a vonatkozó rendszerek magas szintű funkcionális hatékonyságának – a személyek számára nem a materiális, hanem a posztmaterialis szükségletek kielégítése került a fókuszba. Az ipari társadalom eredményei, a munka és az életvitel magas fokú specifikációja, céleszköz-orientációja, a társadalmi alrendszerek teljesítményének maximalizálása a 20. században bekövetkező technológiai újításokkal összefonódva lehetővé tette az „önmegvalósításra” épülő társadalmak modelljének megvalósulását (Inglehart 1997; Inglehart és Welzel 2005; Kollár D. 2017). Az önmegvalósításra épülő társadalmak kialakulásának evolúciós modelljét a szerzők (2010) – manapság – egy négykomponensű adaptációs lánc révén próbálják meg megragadni (lásd még: Welzel, Inglehart, és Klingemann 2003). Eszerint az adott egzisten-

ciális – környezeti, gazdasági, kulturális – feltételek kijelölik a „növekedés” lehetséges pályáit. Az egzisztenciálisan rögzített pályák így meghatározzák azoknak a „dolgoknak” a körét, amelyek ezek között a feltételek között értékesek lehetnek. Más szavakkal, az emberek azokat a „dolgokat” fogják nagyra értékelni, amelyeknek birtoklása a legnagyobb materiális vagy immateriális haszonnal jár a számukra. Az értékek ezután bizonyos maximalizálási stratégiákat rögzítenek, amelyek a különböző életmódok, életvitelek, célok és eszközök között súlyoznak. Amennyiben ezek a stratégiák – meghatározott célok – megvalósulnak, akkor az az embereket elégedettséggel tölti el. A legnagyobb elégedettséggel kecsegtető stratégiák pedig azok – Maslow klasszikus (1954) munkáját követve –, amelyek az ágencia kibontakoztatására és az önmegvalósításra (*self-actualization*) irányulnak (vö. Welzel és Inglehart 2010; Veenhoven 2000; Haller és Hadler 2004; Baumeister, Masicampo és DeWall, Nathan 2009).

Nem nehéz észrevenni, hogy Welzel és Inglehart a kulturális evolúció mozgásait teleologikus folyamatként írja le, amelynek célja az ágencia, ezzel együtt pedig az elégedettség élményének maximalizálása. Ebben a modellemben – hegei húrokat pengetve – a szubjektum az objektívált viszonyok között teljeseedik ki, vagyis a „megfelelő” egzisztenciális körülmények (stabil intézmények, demokrácia, gazdasági fejlődés) lehetővé teszik, hogy az egyének olyan „dolgokat” tartsanak értékesnek, amelyek megszerzése révén ágensi mivoltukat kibontakoztathatják.

Az ágencia – és az azokat elősegítő posztmateriális értékek – felemelkedésének történetét persze más szemszögből is elmondhatjuk. Schwartz (2012) értékelmélete szerint az értékek célja alapvetően az, hogy olyan stratégiákat alapozzanak meg, amelyek révén a környezeti kihívásokra hatékony válaszokat adhatunk. Eszerint a posztmateriális értékek a megváltozott társadalmi környezethez való alkalmazkodást segítik elő, vagyis olyan funkcionálisan hatékony stratégiákat alapoznak meg, amelyek révén az ágensek képesek kiaknázni – a túlélési harcban elengedhetetlen – innovációs kapacitásukat. Ez a modell persze a társadalmi valóság alapvető változását, radikális komplexitásnövekedését előfeltételezi (Kollár D. és Kollár J. 2020). Ez a megközelítés legelvidebb formában Max Weber és később Niklas Luhmann munkáiból bontható ki. Weber szerint a vallás szférája sokáig külső referenciakeretként funkcionált az élet többi szférája számára (Weber 1998 [1904]). A vallási szféra köntöskében kiteljesedő racionalizálódási tendenciák azonban végül saját transzcendens gyökereiket számolták fel (a világ varázstalanodása) (Weber 1982 [1904–1905]), aminek eredményeképpen az egy mindent átfogó univerzális racionalitás mellé – és mindinkább helyébe – a saját belső logikájuk szerint működő racionalitások sokfélesége került (Weber 1998 [1904]; Kippenberg 2011: 13–14; Kollár D. 2019).¹¹ Luhmann rendszerelmélete, amelyben a „világot” funkcionálisan működő, autopoétikusan kiépülő, műveletileg zárt rendszerek sokaságaként írja le, paradigmaticusan modellezi ezt az átalakulást. Eszerint a vertikálisan (hierarchikusan) szervezett társadalmi struktúrák helyébe horizontálisan szerveződő és funkcionálisan differenciált (al) rendszerek lépnek, amelyek a feldolgozandó információmennyiség, a társadalmi valóság komplexitásának drasztikus növekedése miatt a teljesítmény maximalizálása érdekében egyre inkább specializálttá válnak. Szemben a hierarchikusan szervezett társadalmakkal, ahol az emberek központilag előállított algoritmusok átörökítése révén szervezték meg az éle-

11 Következésképpen tekintve ez a modell összecseng Nietzsche – mára már szlogenszerűvé vált – kijelentésével, hogy ti. „Isten halott”, amely szerint a (keresztény) érzékfeletti világ metafizikai talapzata a 19. századra végleg megrendült, és az a keret, amely korábban a célok és alapok útjelzőjeként szolgált, elvesztette hatóerejét (Nietzsche 1997 [1882]).

tüket, a jelenkori társadalmak olyan autonóm részrendszerek sokaságára épülnek, amelyek miatt a modernitás jelenségeit, a növekvő individualizációt „nem struktúrák importálása révén, hanem strukturális kapcsolódás segítségével” magyarázhatjuk (Luhmann 2006: 101; Kollár D. és Kollár J. 2017). Ebben a modellben az emergens rendszerek (társadalmak) hatékonysága az autonóm részrendszerek innovációs kapacitásának korrelátuma, amelyekért viszont az egyes személyek autentikus világlátása felel (Kollár D. 2019b). Ezzel összhangban a társadalmi valóság komplexitásának növekedésével arányosan egyre hangsúlyosabbá válik az egyének minél változatosabb életterveinek megvalósítása és az individuumok közötti kapcsolódási struktúrák kialakítása, a kooperáció elősegítése, amelyet viszont a toleranciához hasonló univerzális értékek alapoznak meg (vö. Kollár D. 2017, 2019b). Éppen ezért a „posztmodern” társadalmakban a tradicionális értékek rendjét, amely a világ központi irányíthatóságát posztulálta, az autonómia és tolerancia értéke váltja fel. Egy olyan világban ugyanis, „ahol az egyetlen bizonyosság a bizonytalanság” (Nonaka 1992: 1), és ahol a „múltbéli sikerek azon nyomban a számítógép memóriájába kerülnek” (Castells 2005: 282), azok a társadalmak tudnak hatékonyan reagálni a kor kihívásaira, amelyek képesek komplexitás és redukció sajátos szintézisét megvalósítani. Éppen ezért a gazdasági növekedést azok az értékek segítik elő, amelyek lehetővé teszik az egyének autonómiára és toleranciára, ezzel együtt pedig innovációra és kooperációra épülő habitásuának kialakulását. Ebben a modellben tehát a gazdasági növekedés és az értékrend között dialektikus viszony tételvezhető fel. Egyrészt a kedvező gazdasági környezet, a hatékonyan működő intézményi struktúra lehetővé teszi az autonómiára és toleranciára épülő értékek előretörését, az autonómia és tolerancia posztmaterális veretű értékei pedig elősegítik a magasabb gazdasági teljesítőképességgel rendelkező tudástermelő társadalmak megvalósulását (vö. Kollár D. 2019b). Az ágensalapú társadalmak kialakulása persze az egyéni identitások szerkezetét is markánsan meghatározza. Azáltal, hogy a nyugati kultúra univerzális érvényességi igényű transzcendens alapja feloldódott a funkcionálisan differenciálódó rendszerek és az egyre diverzifikáltabb racionalitások valóságában, a 21. századi ember alapélményévé vált a világ és ezzel együtt életünk végső megalapozottságának hiánya (Kollár D. és Kollár J. 2020; Kollár J., Déri és Mák 2019), ami – pszichológiai hatásait tekintve – az egyéni döntések révén konstruált identitás felértékelődését vonta maga után. A töredékessé vált modernitás romkultúrájában az egyének „végső döntések láncolatába” kell lehorgonyoznia önmagát, amelyben „saját sorsának, tetteinek és létének értelmét választja meg” (Weber 1998 [1918]: 89; Hidas 2018: 197). Ez a létmód viszont mintegy szükségszerűen vonja maga után az autenticitás kultúrájának felemelkedését, amelynek középpontjában egy olyan személyes identitás képe áll, „amely csak az enyém, és amelyet magam fedezek fel” (Taylor 1997: 126). Más szavakkal: azáltal, hogy a vonzások és választások „eseménytere” radikálisan kitágult, az egyéni identitás a különböző racionalitások, etikai töredékek melletti individuális elköteleződés révén bontakozik ki. Persze nem csak az etikai döntések terepében belül értékelődik fel az autenticitás jelentősége. A fogyasztói kultúrában kiterjedő (Toffler 2001: 423) „profán istenek” (vö. Weber 1998 [1918]; Taylor 1997) szemképráztató sokfélesége folyamatos – a mások által elismertetni kívánt autentikus identitás alapszerkezetét is meghatározó – döntések sokaságát követeli meg a fogyasztótól. Hogy valaki a Real Madrid vagy a Barcelona „istenének áldoz”, objektív módon nem megalapozható, a meghozott döntés viszont – legalábbis a hiteles, autentikus drukkerék számára – megfellebbezhetetlen. Mindezekkel összhangban válik döntő jelentő-

ségűvé a 21. században az önmagunkhoz való hűség fogalma: a „Légy azzá, aki vagy!” és a „Légy hű önmagadhoz!” jellegű frázisok.

Az autenticitás kultúrájának felemelkedése persze nemcsak teoretikusan, hanem empirikusan is tetten érhető.¹² Füstös László, Hankiss Elemér és Antalóczy Tímea 2008-as *Emberi magatartás és értékrend* című kvantitív adatfelvételük során „A légy hű önmagadhoz” állításának fontosságát a tízparancsolat vonatkozási rendszerében vizsgálták.¹³

1. táblázat. Életszabályok

	Átlag	Szórás
Ne ölj!	4,64	0,854
Tiszteld a te atyádat és anyádat!	4,49	0,943
Ne lopj! Ne vedd el azt, ami a másé!	4,46	1,001
Légy hű önmagadhoz!	4,45	0,853
Ne tégy hamis tanúbizonyságot embertársad ellen!	4,39	0,997
Ne kívánd el embertársad házát, vagyonát, feleségét!	4,31	1,057
Szeresd felebarátod!	4,24	0,954
Szeresd és szolgálj a hazádat!	4,2	1
Törődj az elesettekkel!	4,16	1,004
Ne paráználkodj, ne törj házasságot!	4,09	1,166
Uradnak, Istenednek a nevét hiába ne vedd!	3,2	1,517
A vasárnapot szenteld meg!	3,07	1,489
Én vagyok az Úr, a te Istened	2,95	1,53

Forrás: Füstös László, Hankiss Elemér és Antalóczy Tímea:
Emberi magatartás és értékrend című adatfelvételének adatai (2008)

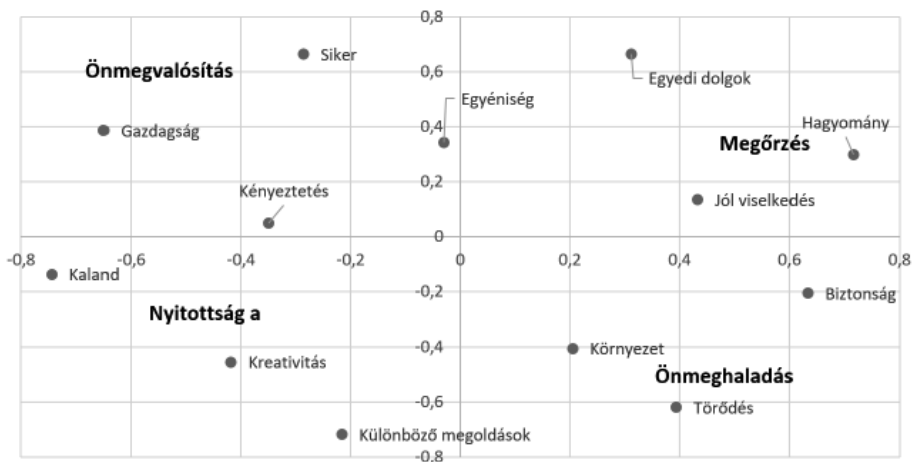
Az eredmények tanúsága szerint 2008-ban az említett parancs volt a negyedik legfontosabb a magyar lakosság számára. Pusztán három „szabály” előzte meg, amelyek közül kettő – „Ne ölj!”, illetve „Ne lopj!” – megfellebbezhetetlen „morális alapvetésnek” tekinthető. Az erkölcs pluralizálódása ellenére ezek olyan alapvető maximák, amelyeket lényegében mindenki elfogad. A „Tiszteld a te atyádat és anyádat!” állításának preferáltsága egyrészt a család „univerzálisan” transzcendens jellegére vezethető vissza, részben pedig „hazai” sajátosságként a magyar társadalom tiszteletcentrikus világlátása tükröződik benne. Az önmagunkhoz való hűséget tehát csak ezek az erősen univerzalizisztikusnak tűnő „szabályok” előzik meg, statisztikai értelemben pedig ezek közül is csak a „Ne ölj!” parancs tekinthető szignifikánsan elfogadottabbnak.

12 Köszönettel tartozom Füstös Lászlónak, aki rendelkezésemre bocsátotta az adatbázist.

13 A kérdés a következő volt: „Felsorolok néhányat a tízparancsolatból és hozzáteszek néhány további szabályt. Egy ötös skála segítségével kérem, mondja meg, mennyire tartja ma érvényesnek, fontosnak ezeket a parancsolatokat, szabályokat! A skála 5-ös értéke azt jelenti, hogy teljes mértékben, míg az 1-es pontja azt jelenti, hogy egyáltalán nem tartja érvényesnek az adott parancsolatot. Természetesen a skála közbülső értékeit is használhatja!”

Az autenticitás értékekhez fűződő relációját a Századvég 2019-es kutatása révén tudjuk felderíteni, amelyben egyszerre kérdeztek le egy az autenticitás három dimenziójára vonatkozó blokkot¹⁴ és a 10 itemes – a WVS kutatásokban használt – Schwartz-értéktesztet is.

6. ábra. Értékek és az egyediség dimenziói (MDS)

Forrás: Századvég 2019

A 6. ábra – mely a többdimenziós skálázás¹⁵ (MDS) módszerével lett létrehozva – alapján elmondható, hogy a változásra való nyitottság értékdimenziója az egyedi megoldások igényével jár együtt. Eszerint a kreativitás és az autonómia értékei az autenticitás „introvertált” formájával állnak affinitásban, amely elsősorban az alkotás örömeinek megélésében manifesztálódhat. A megőrzés értékdimenziójába ezzel szemben az egyedi dolgok birtoklásának vágya szervesül, amely a tradíciók, biztonság, szabálykövetés háromszöggel együtt rajzolja ki egy külső referenciapontok mentén szerveződő életvilág körvonalait. Az egyéni fókuszú önmegvalósítás dimenziót – a gazdagság és siker értékei mellett – az egyéniség kibontakoztatásának általános igénye mozgatja. Végezetül pedig, bár az önmeghaladás régiójához – amelyben a környezet értéke is található – egyetlen konkrét autenticitásforma sem tartozik, az egyedi megoldások igénye egyfajta hidat képez a két – posztmaterális vetetű – értékdimenzió között (vö. Zenovitz és Kollár D. 2020). Ezt az eredményt több empirikus kutatás is megerősíti. Nadezhda Lebedava és szerzőtársai 2019-es tanulmányukban azt vizsgálták, hogy milyen kapcsolat van a kreatív tevékenységek és az értékorientációk

14 „Kérem, mondja meg, mennyire fontos az Ön számára, hogy...! – ... megmutassa az egyéniségét.” „Kérem, mondja meg, mennyire fontos az Ön számára, hogy...! – ... másoktól különböző megoldásokat keressen.” „Kérem, mondja meg, mennyire fontos az Ön számára, hogy...! – ... a dolgai ránézésre is tükrözzék, hogy ki Ön.”

15 A 6. ábra a megfigyelések látens szerkezetét, az egyes változók vagy esetek „kapcsolódási rendszerét” tárja fel. Bonyolultabban – ámbar pontosabban – fogalmazva „a sokdimenziós skálázás feladata, hogy a minimális dimenziószámú térben olyan ponthalmazt találjon, hogy a térbeli távolságok monoton függvényei legyenek az adatok közötti különbségeknek” (Füstös és Kozjek 2018: 7).

között. Eredményeik szerint a növekedési értékrégió értékei – különösképpen az önállóság és univerzalizmus értékdimenziójának értékei – erős kapcsolatban állnak a különböző kreatív tevékenységekre való hajlandósággal (Lebedeva, Schwartz, Vam de Vivjer és Plucker 2019). Vagyis a növekedés értékrégiójának értékei mellett elkötelezett személyek a gyakorlatban is törekednek arra, hogy egyedi – autentikus – megoldásokat alkalmazzanak. Ha ezeket az eredményeket az értékváltozás korábban tárgyalt kontextusában vizsgáljuk, akkor feltehetjük, hogy a posztmaterializációs tendenciák az egyedi megoldások és az ezekben testet öltő kreatív tevékenységek felértékelődését implikálják, amellyel szimmetrikusan pedig a materiális (önvédelem) értékrégiójába eső változók súlya csökkenhet, vagyis az egyedi dolgok birtoklása és az egyéniség „l'art pour l'art” megvillantása a háttérbe szorulhat.

Összegezve az elmondottakat, a gazdasági növekedés két módon is elősegíti a posztmaterialis értékek növekedését. Egyrészt „teleologikusan”, amelynek révén a „hatékonyabban működő társadalmakban” azok az értékek válnak hangsúlyosabbá, amelyek az ágencia élményének megélését, ezzel együtt pedig a jólét magasabb fokát elősegítik (Welzel és Inglehart 2011). Másrészt funkcionális módon, hiszen a gazdasági növekedés számára kedvező az az értékstruktúra, amely az autonómia és tolerancia kettősségére épít (Kollár D. 2019b). A posztmaterialis értékek viszont azáltal, hogy egyszerre növelik az egyéni autonómia, az autentikus döntések és a tolerancia fontosságát, egy olyan habitus körvonalait rögzítik, amelynek központi vezérelvévé válik egyfajta reflexív életvitel. Ez a fajta reflexív életvitel – amelynek alapvető belátásává válik, hogy az egyéni jólét növekedése hosszú távon csak a közösségi létfeltételek biztosítása révén valósítható meg – „szükségszerűen” maga után vonja annak felismerését, hogy a természeti környezet megóvásának elmulasztása ama erőforrások pusztulásához vezet, amelyektől az élet függ (Schwartz 1992, 2012). Mindezt persze két további nagyon fontos tényező alapozza meg. Egyrészt a környezetvédelem és a klímaváltozás kérdése körül lényegében abszolút tudományos konszenzus van. Vagyis kiállja a „tudományos szakértői kultúra” (Habermas 1992: 234; Miskolczy és Kollár 2018) általános érvényességi igényre törő nyelvének falszifikációs próbáját. Másrészt – de ezzel összhangban – a környezetvédelem és klímaváltozás „értékelése” egyfajta naturalizált etika (vö. Dennett 2010 [1995]) terrénján belül is jól kódolható, hiszen az élet/halál oppozíciója univerzális morális alapnak tűnik. Éppen ezért az ágensek – posztmaterializációs tendenciák révén megnövelt – reflexiós kapacitása nagyon erős affinitásban (Weber 2007 [1915–1919]: 25) áll a környezetvédelem és klímaváltozás kérdésével. Más szavakkal, az autonómia, az autentikus döntések és univerzális felelősségérzet értékének hangsúlyosabbá válása egy olyan életvitel körvonalait teremtette meg, amely nagyon jól rezonál a környezetvédelem és a klímaváltozás kérdésére (vö. Karp 1996; Schultz et al. 2005; Gatersleben et al. 2014; Running 2012; Li et al. 2018).

A környezetvédelem és a klímaváltozás kérdésének előretörését persze egy további tényező is megalapozza, amely nem konkrétan az értékekhez és életvitelhez, hanem a politikai szférában versengő ideológiákhoz kapcsolódik (vö. Antal 2014). A környezetvédelem kérdésének politikai ideológiává válását olvasatom szerint a „klasszikus politikai” ideológiák „válsága” segíti elő. A baloldali-jobboldali, liberális-konzervatív oppozíciói a gyakorlati politikában ma nagyon nehezen alkalmazhatók. A zavart jól érzékelteti, ha az angol nyelvű Wikipédia segítségével megvizsgáljuk a liberális konzervatív irányzatokhoz kapcsolódó mellékneveket.

2. táblázat. Konzervativizmus- és liberalizmusfajták

Konzervativizmusfajták	Liberalizmusfajták
Classical conservatism	Classical liberalism
Liberal conservatism	Conservative liberalism
Libertarian conservatism	Egalitarian liberalism
Fiscal conservatism	Economic liberalism
National conservatism	National liberalism
Traditional conservatism	Welfare state liberalism
Cultural conservatism	Ethical liberalism
Social conservatism	Social liberalism
Religious conservatism	Religious liberalism
Paternalistic conservatism	Perfectionist liberalism
Authoritarian conservatism	Democratic liberalism
„Revolutionary” Conservatism	Institutional liberalism
Paleo-Conservatism	Humanist liberalism
Neo-Conservatism	Neo-liberalism
Bio-Conservatism	Deontological liberalism
Green conservatism	Green liberalism

Forrás: Wikipédia¹⁶

Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a klasszikus ideológiák olyannyira diverzifikálttá váltak, hogy lényegében minden ideológia – például liberális vagy konzervatív – bármilyen ügy vonatkozási rendszerében lekódolható, vagyis az alkalmazott politika szintjén, néhány absztrakt általánosságtól eltekintve, nincs semmilyen szubsztantív tartalmuk. A jelenkori politikai diskurzusokat éppen ezért ezek legfeljebb csak töredékesen vagy „címkek” szintjén határozzák meg. Nem állítom persze, hogy a politika filozófiával foglalkozó „akadémikusok” törekvései – aminek során például az egyes ideológiák antropológiai, etikai dimenzióját vizsgálják meg – teljesen hatástalanok lennének a gyakorlati politizálásban, viszont ezek a pragmatika szintjén legfeljebb látens – nehezen kibogozható – hatással bírnak. Mindezt súlyosbítják azok a vélekedések is, amelyek szerint minden ma versengő politikai ideológia lényegében a „győzedelmes” liberalizmus egy sajátos változatának tekinthető (vö. Fukuyama 2014 [1992]; Schlett 2018). Ezt bizonyos szempontból megerősítheti az tény is, hogy bár igen népszerű manapság a liberalizmus haladáscentrikus „filozófiájának” a kritikája, nehezen képzelhető el olyan politikai program, amelynek középpontjában ne különböző növekedési mutatók állnának. Mindezek miatt a jelenkori politizálás kevésbé az absztrakt politikafilozófiák *differentia specificája* mentén körvonalazódik, hanem „sokkal kézzelfoghatóbb” törésvonalak mentén, amelyek közül manapság a leghangsúlyosabb a nemzeti autonómia és az európai (globális) integráció szembenállása mentén ragadható meg

16 <https://en.wikipedia.org/wiki/Conservatism>; <https://en.wikipedia.org/wiki/Liberalism>

(vö. Scruton 2004). Előbbi hívei – akik jellemzően szintén európai keretek között gondolkodnak – erősen leegyszerűsítve úgy vélik, hogy a nemzetállamok törekvései és érdekei meg kell, hogy előzzék az európai érdekszféra kumulált törekvéseit, hiszen azok csak erős nemzetek – hatékonyan funkcionáló részrendszerek – révén valósíthatók meg. Ezzel szemben az európai integráció hívei úgy vélik, hogy az egyes részrendszereknek a műveleteiket az emergens rendszer – egyfajta világtársadalom – hatékonyságnövekedéséhez kell igazítaniuk, ami így – az egyes nemzetek közötti határokat szimbolikusan felszámolva – a polgárok életminőségének javulását eredményezi majd. A kérdés, hogy a környezetvédelem és a klímaváltozás problémája milyen módon viszonyul ezekhez az „ideológiákhoz”.¹⁷ A globalista narratíva számára nyilvánvalóan perspektivikus ügy, hiszen globális cselekvésre, globális integrációra szólítja fel az államokat és azok polgárait. A kérdés megoldásához pedig különböző szupranacionális szerződéseket és szabályozásokat vezetnek be. A nemzeti autonómia hívei számára szintén termékeny kérdés lehet, hiszen a környezetvédelem „ideológiája” erősen propagálja a lokális piacok megerősítését, a helyi termékek fogyasztását, a helyben is előállítható javak környezetkárosító importjának csökkentését (vö. Cafaro 2010). Éppen ezért elvi szinten mindkét oldal hatékonyan integrálhatja a környezetvédelem kérdését saját politikai repertoárjába, aminek révén a téma hidakat képezhet a különböző szektárok között, ami pedig különösen fontos lehet egy olyan szociokulturális környezetben, amelyben az emberek a klímaváltozás és környezetvédelem kérdését fontosnak tartják.

Az előzőekben amellet érveltem, hogy a környezetvédelem és a klímaváltozás kérdésének döntő jelentőségűvé válása mögött négy egymással erőteljesen összefüggő mintázat húzódik meg. Olvasatom szerint a stabil gazdasági környezet lehetővé tette a posztmaterális értékek és az autenticitás kultúrájának a felemelkedését, aminek révén az egyes társadalmak hatékonyan képesek reagálni a korszak kihívásaira. Az így létrejött szociokulturális környezet, amely egyszerre növelte meg az egyéni autonómia, tolerancia és felelősségtudat jelentőségét, egy olyan „érzület- és gondolatvilágot” épített ki, amelynek központi belátásává válik a környezet megőrzésének fontossága. Ebben a szociokulturális környezetben pedig azok az ágensek, amelyek elkötelezettebbek a vonatkozó értékek iránt, a környezetvédelem kérdését is fontosabbnak tartják majd. Mindezt tovább erősíti az a tény is, hogy a környezetvédelem és a klímaváltozás kérdése igen perspektivikusnak tűnik az uralkodó politikai „ideológiák” számára, aminek révén a téma a közvéleményt markánsan befolyásoló csatornában is egyre nagyobb erővel jelenik meg.

Bár az elmondottakat nyilvánvalóan nem lehet teljes mértékben empirikusan igazolni vagy cáfolni, érdemes megvizsgálni, hogy a vázolt állítások milyen mértékben állják ki a falszifikáció próbáját. Ebben az esetben persze már nem az időbeli változások struktúráját vizsgáljuk meg, hanem az egyes jelenségek kapcsolódási szerkezetét próbáljuk meg felderíteni. A kérdés tehát az, hogy melyek azok a tényezők, amelyek a környezetvédelem mellett elkötelezett habitus kiépülését elősegítik. A korábban bemutatott mintázatokat leegyszerűsítve a következőket állítom: az egyes országok stabil gazdasági környezete és azok posztmaterális értékrendje egy olyan érzület- és gondolatklímát részesít előnyben, amelyben a környezetvédelem és klímaváltozás kérdést fontosnak tartják. Éppen ezért a posztmaterális értékrend

---

17 A környezetvédelem kérdése egyébként a hagyományos politikai ideológiákkal (bal-jobb, liberális-konzervatív) is nagy kapcsolódási potenciállal rendelkezik. Ezt *Ökopolitika, ideológia, baloldal* című könyvében Antal Attila részletegyszerűen tárgyalja (Antal 2014).

mellett elkötelezett egyének számára is döntő jelentőségű válik az ügy. Másrészt hipotézisem szerint a politikai orientációk nem vagy csak nagyon korlátozott mértékben befolyásolják azt. Az elmondottak megragadásához az EVS 2017-es¹⁸ adatbázisát használtam fel, elsősorban azért, mert ebben vannak olyan, a környezetvédelemre vonatkozó attitűdállítások, amelyek jól alkalmazhatók a kérdés vizsgálatához. Elemzéseimet két szinten végzem el: egyrészt az egyes országok szintjén, másrészt pedig – az országok közötti differenciákat kizárva – az egyes egyének szintjén. Ennek érdekében egy kétszintű lineáris regressziós modellt építék fel, amelynek első szintje az országon belüli, második szintje pedig az országok közötti különbségeket magyarázza.

Az első szintű modell egy függő és tíz független változóból épül fel. A függő változó a környezetvédelem kérdése melletti elköteleződést ragadja meg,¹⁹ a független változók közül pedig egy a posztmateriális értékrendet,²⁰ egy a nemzeti büszkeséget, egy a hagyományos politikai orientációt (bal-jobb skála), egy a lokális kötődést, egy pedig a globális kötődést²¹ modellálja.²² Mindezek mellé kontrollváltozóként beépítettem a modellbe egy szociodemográfiai blokkot is, amelyben a válaszadó neme, iskolai végzettsége, életkora és a család jövedelmi helyzete szerepel. A második szintű modellbe – amely az országok közötti különbségeket vizsgálja – függő változóként az országok közötti differenciákat, magyarázó változóként pedig az ország posztmateriális értékrendjének szintjét és az egy főre eső GDP-t²³ vontam be.

3. táblázat. Kétszintű lineáris regressziós modell

	Regressziós együttható	Standard hiba	Szignifikancia
Országok között			
Tengelymetszet (intercept)	-0.032560	0.033311	0.337
Posztmateriális értékrend	0.196893	0.050017	<0.001
GDP PPP	0.169306	0.042342	<0.001
Országon belül			
Posztmateriális értékrend	0.231980	0.015599	<0.001
Nemzeti büszkeség	0.004178	0.008644	0.629

18 Az adatfelvétel jellemzően 2018-ban zárult le. A kutatásban részt vevő 30 ország listáját lásd itt: <https://europeanvaluesstudy.eu/methodology-data-documentation/survey-2017/pre-release-evs-2017/>

19 A jelenség méréséhez egy négy változóból létrehozott látens indikátort használtam fel.

20 A posztmateriális értékrendet mérő látens indikátort három változó révén hoztam létre. Az egyik Inglehart posztmaterializmus melletti elköteleződést mérő változója, a másik a nem elektoriális jellegű politikai részvétel iránti hajlandóság, a harmadik pedig a welzei autonómiaindex egy módosított változata. (Welze eredetileg a vallásos hit és engedelmisség értékeit állította szembe a függetlenség és elszántság értékeivel, az így kapott index viszont erősen húz az egyéni fókuszú értékrégió felé. A kemény munka és engedelmisség értékeinek képzelettel és függetlenséggel történő számbaállítása révén létrehozott változó viszont erősen korrelál a növekedés értékrégiójával.) Ezeknek a változóknak a felhasználását más empirikus kutatások teszik indokolttá, amelyek szerint ezek révén igen jól modellálható a növekedés-önvédelem schwartzi értékrégióinak oppozíciója.

21 Mindezek mellett a lokális és globális kötődéseket a különböző területekhez – falu/város, régió, ország, Európa, világ – kapcsolódó „érzelmi kapcsolat” intenzitása révén képeztem le.

22 A felhasznált változók listáját lásd a függelékben.

23 Az adatok forrása a Világbank (Worldbank) adatbázisa.

Lokális kötődés	0.035297	0.006958	<0.001
Globális kötődés	0.110787	0.013290	<0.001
Bal-jobb orientáció	-0.066175	0.014543	<0.001
Nem	0.101190	0.008294	<0.001
Kor	-0.051076	0.010055	<0.001
Végzettség (korév)	0.068328	0.009283	<0.001
Jövedelem	0.080934	0.007670	<0.001
Megmagyarázott variancia országok között	75%		
Megmagyarázott variancia országon belül	21%		

Forrás: EVS 2017, Worldbank

A létrehozott modell az országok közötti különbségeket 75 %-ban, az esetek közötti – országon belüli – különbségeket pedig 21%-ban magyarázza. Az eredmények szerint a környezetvédelem iránti elköteleződést az első szinten az elemzésbe vont kilenc változó közül 8 befolyásolja szignifikánsan. A nemzeti büszkeségérzetnek egyáltalán nincs hatása a függő változó alakulására, de a lokális kötődés mértékét mérő változó is csak minimálisan – igaz pozitív irányba – alakítja azt. A globális kötődést mérő változó ezzel szemben kifejezetten nagy hatással bír, ezt egyedül a posztmateriális értékrend múlja felül, amely messze a legnagyobb hatást fejt ki. A hagyományos politikai orientációt mérő bal-jobb skála szignifikáns – de nem túl nagy mértékben – alakítja a függő változó alakulását. A szociodemográfiai változók közül a legmarkánsabb hatást a válaszadó neme, majd jövedelmi helyzete, iskolai végzettsége, végül pedig – legkisebb mértékben – az életkora fejt ki. Az országok közötti különbségeket mind az adott ország gazdasági helyzete, mind pedig az értékrendje szignifikánsan befolyásolja.

Összefoglalóan elmondható, hogy a környezetvédelem azokban az országokban fontosabb kérdés, amelyekben hangsúlyosabbak a posztmateriális értékek, és amelyek magasabb anyagi jólétet képesek biztosítani. Mindemellett egyéni szinten pedig azok számára jelentősebb a kérdés, akik posztmateriálisabb értékrenddel és egyfajta globális kötődéssel rendelkeznek. Mindezekon túl a környezetvédelem kérdése melletti elköteleződés valamilyen jellemzőbb a nőkre, a magukat baloldaliként meghatározókra, a kedvezőbb jövedelmi körülmények közt élőkre, a magasabb iskolai végzettségűekre és a fiatalabbakra. Ezek a mintázatok – a biológiai nemet leszámítva – azonban sokkal kevésbé hangsúlyosak, mint az értékrendbeli orientációk.

A korábban vázolt modell vonatkozásában három állítást fogalmazhatunk meg. Egyrészt az eredmények megerősítik, hogy a környezetvédelem fontosságának országok közötti különbségei jól visszavezethetők az egyes országok gazdasági és értékrendbeli sajátosságaira. Vagyis a környezetvédelem és a klímaváltozás kérdése meghatározóbb a magasabb szociokulturális fejlettséggel rendelkező országokban. Másrészt – az országon belüli – mintázatok vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az egyének posztmateriális beállítódása szignifikánsan

befolyásolja azt, hogy egy személy milyen mértékben tartja fontosnak a környezetvédelem kérdését. Vagyis azok számára, akik a tolerancia, az autonómia, az autenticitás és a felelősségvállalás értékeit fontosabbnak tartják, a környezetvédelem kérdése is fontosabb. Harmadrészt a politikai orientációkat vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a környezetvédelem iránti elköteleződésre egyedül a hagyományos politikai orientáció és a globális kötődés van hatással. Előbbi alapján úgy tűnik, hogy a kutatás idején a környezetvédelem kérdése nem tudta még meghaladni teljesen a hagyományos politikai törésvonalakat. Utóbbi azonban inkább csak azt mutatja, hogy a környezetvédelem kérdése erős affinitásban áll egy univerzalisztikus attitűddel.²⁴

Konklúzió²⁵

Írásomban először amellett érveltem, hogy a környezetvédelem és a klímaváltozás kérdése a 2019-es évben sosem látott hangsúlyra tett szert. Állításomat több adatbázis révén próbáltam meg igazolni. A dolgozat fő kérdése ezt követően az volt, hogy melyek azok a hatótényezők, amelyek a környezetvédelem fontosságának felértékelődését elősegítették. Az empirikus adatokból kiindulva arra a következtetésre jutottam, hogy ezt a tendenciát részben a gazdasági növekedés, részben pedig – az ezzel affinitásban álló – posztmaterializációs tendenciák alapozták meg. Ezt követően – teoretikus alapokra támaszkodva – megvizsgáltam a gazdasági növekedés, a posztmateriális értékek és a környezetvédelem közötti kapcsolódási struktúrát. Amellett érveltem, hogy a gazdasági növekedés két módon is elősegíti a posztmateriális értékek előretörését: egyrészt teleologikus – az egyes egyének jólétét elősegítő – módon, másrészt pedig funkcionálisan, mivel az egyre növekvő komplexitásra reagálni igyekvő társadalmak hatékonyságát a posztmateriális értékek mellett elkötelezett egyének hálózata teszi lehetővé. Mindezek a szerkezeti átalakulások az egyéni döntéseknek is egyre nagyobb jelentőséget kölcsönöznek, ami az autentikus, individuális választások révén konstituált identitás felértékelődését vonja maga után. Mindezek együtt egy olyan pszichokulturális környezetet „építettek ki”, amely nagyon erős affinitásban áll a környezetvédelem érték- és gondolatvilágával. Persze ez a fajta kapcsolódás, amely a korszak domináns értékei és a környezetvédelem ügye közt létrejön, utóbbi formáját is meghatározza. Az autonómia, a tolerancia és a belső egyediség iránti vágy értékeivel vegyülve a környezetvédelem kérdése sajátosan

24 Ezt megerősíti, hogy a vonatkozó változó relatíve „erősen” korrelál a posztmaterializációt mérő változóval.

25 A tanulmány szerzője érdekes helyzetben van. A dolgozat megírásának kezdetén valóban a környezetvédelem tűnt az egyik legfontosabb kérdésnek, azonban most, mikor ezeket a sorokat írom, a koronavírus által generált válság vált jelen korunk egyik legmeghatározóbb tapasztalatává. Ha a bemutatott állítások megállják a helyüket, vagyis a környezetvédelem kérdése „stabil helyzetben” válik döntő jelentőségűvé, akkor most egy – materializációs tendenciákkal szegélyezett – szükségszerű visszaesésnek kell következnie.

kozmetopolita alakot vesz fel. Az ideáltipikus nagyvárosi környezetvédő – szemben a virtuóz környezetvédővel, aki egész életét az „ügynek” szenteli – szelektíven gyűjti a szemetet, kerüli az előre csomagolt termékeket, a zöldséget pedig szövet zsákba teszi, a YouTube-on fenntarthatóságról szóló videókat néz és online petíciókat ír alá, hogy a drogériákban újratölthetővé váljanak a termékek. Mindezek ellenére azonban nem szeretne lemondani az élet élvezetéről sem, szeret utazni, világot látni, néhanapján beülni egy étterembe és új ruhákat vásárolni – bár ezt szívesen teszi second hand boltokban. Felmerül persze a kérdés, hogy ez az életvitel valóban alkalmas-e a környezeti terhek csökkentésére. Olvasatom szerint – amely persze nem támasztható alá maradéktalanul – a környezetvédelem ügye mellett elkötelezettek számának növekedése olyan irritációt jelent a gazdasági és politika rendszerek számára, amely ezeket alapvető változásokra ösztönözheti. A gazdasági rendszer műveleti módja ugyanis a nyereség/vesztés, a politikai rendszer műveleti módja pedig a szavazat/nem szavazat értékduálon keresztül (is) konceptualizálható (vö. Bognár 2020). Ha a vásárlók a „fentarthatóbb” termékeket részesítik előnyben, akkor a gazdasági rendszer műveleteinek is ehhez kell igazodnia. Ha pedig a szavazók fontosnak tartják a környezetvédelem kérdését, akkor a politikai szféra szereplői számára is érdemes azt fontos ügyként kezelni – főleg azért is, mert, ahogy azt kimutattam, a környezetvédelem problémája igen jól összekapcsolható a domináns politikai ideológiákkal.

Függelék

Indikátor	Alindex	Kérdés
Környezetvédelem (KMO: 0,705. Megőrzött variancia 53%)	-	A hozzám hasonló embereknek túl nehéz bármi lényegeset tenni a környezetért
		Vannak fontosabb teendők az életben, mint a környezetet védeni
		Nincs értelme megtenni a környezetért azt, amit tudok, amíg mások nem teszik ugyanezt
		Számos, a környezetet fenyegető veszélyről szóló állítás túlzás

<p>Posztmateriális index (KMO: 0,622. Megőrzött variancia 53%)</p>	<p>Posztmaterializáció (az EVS adatbázisban már előre kódolták)</p>	<p>Az emberek néha beszélnek arról, hogy milyen célokat kellene követnie Magyarországnak a következő tíz évben. Ezen a kártyán néhány olyan célt soroltunk fel, melyeket különböző emberek különösen fontosnak tarthatnak. Meg tudná, kérem, mondani, hogy ezek közül a célok közül Ön melyiket tartja a legfontosabbnak?</p>
	<p>Nem elektoriális politikai részvétel (KMO: 0,786. Megőrzött variancia 53%)</p>	<p>Most arra kérem, nézze meg ezt a kártyát. Felolvasok néhány politikai akciót, amiben az emberek részt vehetnek. Kérem, mondja meg mind-egyikről, hogy vett-e már részt ilyenben, alkalomadtán részt venne-e benne vagy soha, semmilyen körülmények közt nem venne részt ilyen akcióban!</p>
	<p>Autonómiaindex</p>	<p>Most felsorolok néhány tulajdonságot, amelyekre a szülők a gyermekeiket otthon nevelhetik. Ezek közül melyek azok, amelyeket Ön különösen fontosnak tart? Kérem, válasszon legfeljebb ötöt.</p>
<p>Nemzeti büszkeség</p>		<p>Mennyire büszke Ön arra, hogy magyar állampolgár?</p>
<p>Lokális kötődés (KMO: 0,714. Megőrzött variancia 79%)</p>		<p>Az emberek különbözőképpen vélekednek önmagukról és a világhoz való viszonyukról. Meg tudná nekem mondani ennek a kártyának a segítségével, hogy mennyire érzi magát közel a következőhöz?</p>

Globális kötődés	Az emberek különbözőképpen vélekednek önmagukról és a világhoz való viszonyukról. Meg tudná nekem mondani ennek a kártyának a segítségével, hogy mennyire érzi magát közel a következőhöz?
Bal-jobb skála	Politikai kérdésekben az emberek beszélnek „bal”, illetve „jobb” oldalról. Ön általában véve hová helyezné el a saját nézeteit ezen a skálán?

Hivatkozott irodalom

- Antal Attila (2014): *Ökopolitika, ideológia, baloldal*. Budapest: L'Harmattan.
- Antal Z. László (2016): *Klímaparadoxonok*. Budapest: L'Harmattan.
- Baumeister, Roy F., Masicampo, E.J. és C. Nathan DeWall (2009): Prosocial Benefits of Feeling Free. *Personality and Social Psychology Bulletin* 35(2): 260–268. DOI: <https://doi.org/10.1177/0146167208327217>
- Beck, Ulrich (1992 [1986]): *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage Publications.
- Bognár Bulcsu (2020): Az ökológiai kommunikáció lehetőségei és korlátai a modernitásban. Társadalomelméleti észrevételek a környezetvédelem témájához. *Replika* (114): 7–39. DOI: <https://doi.org/10.32564/114.1>
- Cafaro, Philip (2010) Patriotism as an Environmental Virtue. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics* 23(1–2): 185–206. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10806-009-9189-y>
- Carson, Rachel (1962): *Silent Spring*. Boston: Cambridge, MA.: Houghton Mifflin.
- Castells, Manuel (2005): *Az információ kora. Gazdaság, társadalom és kultúra I. A hálózati társadalom kialakulása*. Budapest: Gondolat – Infonia.
- Dauvergne, Peter (2009): *History of Environmentalism*. Lanham: Scarecrow.
- Dawkins, Richard (1986 [1976]): *Az Önző gén*, Budapest: Gondolat.
- Dennett, Daniel (2010 [1995]): *Darwin veszélyes ideája*, Budapest: Typotex.
- Eurobarometer (2019): *Standard Eurobarométer 92*. Interneten: <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/ResultDoc/download/DocumentKy/89363> (letöltve: 2020. január 20.).
- Fukuyama, Francis (2014 [1992]): *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest: Európa.
- Füstös László és Kozjek-Gulyás Anett (2017): *Látens változós modellek*. Budapest: BCE – TEAM.
- Füstös László és Kozjek-Gulyás Anett (2018): *Sokdimenziós skálázás*. Budapest: BCE – TEAM.
- Füstös László és Szakolczai Árpád (1998): Value Systems in Axial Moments. A Comparative Analysis of 24 European Countries. *European Sociological Review* 14(3): 211–229. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.esr.a018237>
- Gatersleben Birgitta, Murtagh Niamh és Abrahamse Wokje (2014) Values, Identity and Pro-Environmental Behaviour. *Contemporary Social Science* 9(4): 374–392, DOI: <https://doi.org/10.1080/21582041.2012.682086>
- Grove, Andy (1998): *Csak a paranoidok maradnak fenn*, Budapest: Bagolyvár.
- Habermas, Jürgen. (1992): Transcendence from Within, Transcendence in this World. In *Habermas, Modernity, and Public Theology*. Don S. Browning és Francis Schüssler Fiorenza (szerk.). New York: Crossroad, 226–250.

- Haller, Max és Markus Hadler (2004): Happiness as an Expression of Freedom and Self-Determination: A Comparative Multilevel Analysis. In *Challenges for Quality of Life in the Contemporary World*. Wolfgang Glatzer, Susanne Below és Matthias Stoffregen (szerk.). Dordrecht: Kluwer, 207–231.
- Hidas Zoltán (2018): *Törékeny értelemvilágaink. A világalakítás rendje és szabadsága*. Budapest: Gondolat.
- Himanan, Pekka. (2001): *Hacker Ethic and The Spirit of the Information Age*. New York: Random House.
- Ingelhart, Ronald (1997): *Modernization and Postmodernization*. Princeton: Princeton University Press.
- Ingelhart, Ronald és Christian Welzel (2005): *Modernization, Cultural Change and Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Inglehart, Ronald és R. Paul Abramson (1994): Economic Security and Value Change. *The American Political Science Review* 88(2): 336–354. DOI: <https://doi.org/10.2307/2944708>
- Karp, David Gutierrez (1996): Values and their Effect on Pro-Environmental Behavior. *Environment and Behavior* 28(1): 111–133. DOI: <https://doi.org/10.1177/0013916596281006>
- Kippenberg, Hans G. (2011): Max Weber: Religion and Modernization In *The Oxford Handbook of the Sociology of Religion*. Peter B. Clarke (szerk.). Oxford: Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxford-hb/9780199588961.013.0004>
- Kollár Dávid (2017): *Értékrendszer az információs társadalomban*. Budapest: BCE – TEAM.
- Kollár Dávid (2019a): Rival Patterns of Standardization. *Culture and Society* 10(1): 99–126. <https://doi.org/10.7220/2335-8777.10.1.5>
- Kollár Dávid és Kollár József (2019): The Art Of Shipwrecking. *Dialogue and Universalism* 30(1): 67–84. DOI: <https://doi.org/10.5840/du20203015>
- Kollár József, Déri Krisztina és Mák Kornél (2019): *Derüteràpia*. Szeged: Belvedere.
- Lebedeva, Nadezdha, Shalom H. Schwartz, Fons Vam de Vijver és Jonathan Plucker (2019): Domains of Everyday Creativity and Personal Values. *Frontiers in Psychology* (9): 2681. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.02681>
- Li, Q., Bin Wang, Haifen Deng és Chaoqing Yu (2018): A Quantitative Analysis of Global Environmental Protection Values Based on the World Values Survey Data from 1994 to 2014. *Environmental Monitoring and Assessment* 190. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10661-018-6949-z>
- Miskolczi, Bernadett és Kollár Dávid (2018): *Személyre szabott Isten*. Budapest: BCE – TEAM.
- Nietzsche, Friedrich (1997 [1882]): *A vidám tudomány*. Budapest: Holnap.
- Rudnev, Maksim, Vladimir Magun és Shalom H. Schwartz (2018) Relations Among Higher Order Values Around the World. *Journal of Cross-Cultural Psychology* 49(8): 1165–1182. DOI: <https://doi.org/10.1177/0022022118782644>
- Running, Katrina (2012). Examining Environmental Concern in Developed, Transitioning and Developing Countries. *World Values Research* 5(1): 1–25.
- Schlett István (2018) *Appendix*. Budapest: Századvég.
- Schultz, P. Wesley, Valdiney V. Gouveia, Geetika Tankha, Peter Schmuck és Marek Franěk (2005): Values and Their Relationship to Environmental Concern and Conservation Behavior. *Journal of Cross-Cultural Psychology* 36(4): 457–475. DOI: <https://doi.org/10.1177/0022022105275962>
- Schwartz, Shalom H. (1992). Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries. In *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 25. Mark P. Zanna (szerk.), Cambridge, MA: Academic Press. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60281-6](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60281-6)
- Schwartz, Shalom H. (2012): An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. *Online Readings in Psychology and Culture* 2(1). DOI: <http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1116>
- Scruton, Roger (2004): *Need for nation*. London: Civitas.
- Sortheix, Florencia M., Philip D. Parker, Clemens Lechner és Shalom H. Schwartz (2019): Changes in Young Europeans' Values During the Global Financial Crisis. *Social Psychological and Personality Science* 10(1) 15–25. DOI: <https://doi.org/10.1177/1948550617732610>
- Taylor, Charles (1997): Az elismerés politikája. In *Multikulturalizmus*. Feischmidt Margit (szerk.). Budapest: Osiris, 124–152.
- Veenhoven, Ruut (2000): Freedom and Happiness: A Comparative Study in Forty-Four Nations in the Early 1990s. In *Subjective Well-Being Across Cultures*. Ed Diener és Eunkook M. Suh (szerk.). Cambridge, MA: MIT Press 257–288.
- Weber, Max (1998 [1904]): A társadalomtudományos és társadalompolitikai megismerés „objektivitása”. In *úő Tanulmányok*. Budapest: Osiris, 7–69.
- Weber, Max (1982 [1904–1905]): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest: Gondolat.
- Weber, Max (1998 [1918]): A tudomány mint hivatás. In *úő Tanulmányok*. Budapest: Osiris, 127–156.

Weber, Max (2007 [1915–1919]): *A világvallások gazdasági etikája*. Budapest: Gondolat.

Welzel, Chirstian, Ronald Inglehart és Hans-Dieter Klingemann (2003): The Theory of Human Development: A Cross-Cultural Analysis. *European Journal of Political Research* (42): 341–379. DOI: <http://dx.doi.org/10.1111/1475-6765.00086>

Zenovitz, Lili és Kollár Dávid (2020): *Értékváltozás és értékalkatok Magyarországon*. (Kézirat.)

Kollár Dávid

Szociológus, költő, művészetkritikus, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Politikaelméleti Doktori Iskolájának (Budapest) doktorandusza, a PTE KPVK Alkalmazott Ontológiai Kutatócsoportjának (Pécs) tagja

